

Demokratske promene u Srbiji

STAVOVI
GRAĐANA I GRAĐANKI
O DEMOKRATSKOJ
TRANSFORMACIJI SRBIJE
U PROTEKLE TRI DECENIJE

UREDNICI

Milica Joković Pantelić

Goran Bašić

Beograd, 2023.

BOJAN TODOSIJEVIĆ
Naučni savetnik
Institut društvenih nauka, Beograd

Individualna autoritarnost kao prediktor izbornih preferencija u Srbiji, od 1990. do 2022. godine*

Sažetak

U ovom radu se proverava teza o značaju dimenzije autoritarnosti za diferenciranje glasača suprotstavljenih političkih tabora u Srbiji na sistematičan i obuhvatan način. Analiziraju se podaci iz niza istraživanja koje je sproveo IDN u periodu od 1990. godine pa do danas. U prvom delu su analizirani podaci koji se odnose na prisećanje ispitanika/ca o tome za koga su glasali na ranijim izborima. U drugom delu se iznose rezultati iz istraživanja koja su sprovedena u vreme (neposredno pre ili posle) određenih izbora. Analizirani podaci se odnose na 12 izbora, a sprovedeno je ukupno 22 pojedinačne analize, od kojih se 9 odnosi na predsedničke a 11 na parlamentarne izbore. Autoritarnost je operacionalizovana na više načina, a najčešće u vidu kratke skale sa pitanjima koja se mogu dovesti u vezu sa izvornom operacionalizacijom autoritarne orijentacije Adorna i saradnika (1950).

Izneseni rezultati dosledno pokazuju da glasačice i glasači stranaka koje karakteriše tradicionalizam, konzervativizam, nacionalna orijentacija, a često i otpor demokratizaciji društva, generalno pokazuju natprosečno visoke skorove na merama autoritarnosti. Glasajući i glasačice koji podržavaju stranke socijalno-liberalne i demokratske orijentacije generalno se odlikuju nižim prosečnim skorovima. Izborni apstinenti (osim kada su među njima i oni koji bojkotuju izbore), kao i glasači stranaka umerene i demokratske desnice, takođe su oko nacionalnog proseka. Opšti zaključak je da povezanost između autoritarne orijentacije i izbornih preferencija predstavlja generalnu karakteristiku izbornog ponašanja u Srbiji tokom poslednje tri decenije.

Ključne reči: Srbija, autoritarnost, izbori, glasanje, demokratija

Uvod

Višestranački izbori se održavaju u Srbiji već više od trideset godina (ne računajući period pre Drugog svetskog rata). Karakter ovih izbora je bio nekad više nekad manje demokratski, fer i slobodan. Nakon ovako dugog perioda, logično je da se postavi pitanje: koje se promene u vezi sa izborima mogu zapaziti, a u kojim domenima nema promena? Jasno je da je u nekim domenima bilo velikih promena. Relativna izborna uspešnost pojedinih partija se menjala. Socijalistička partija Srbije je ušla u novi period višepartijstva kao dominantna, a danas je relativno mala ali uticajna stranka. I mnoge druge partije su nastajale i nestajale, slabile i jačale. Ideološki profili partija i cele partijske scene su se menjali, kao i aktuelna politička pitanja koja su uticala na izbore. Građani i građanke su u većoj ili manjoj meri izlazili na izbore ili ih bojkotovali. Međutim, nejasno je u kojoj meri su se dešavale promene na nivou glasača i glasačica, njihovih preferencija, ideoloških orijentacija i generalno političkog pogleda na svet.

* Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2023. godinu koji podržava Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije.

Da bi se i taj domen političkih transformacija tokom prethodne tri decenije bar donekle osvetlio, u ovom radu pažnja je usmerena na faktore koji utiču na glasačko opredeljivanje glasača i glasačica. Dakle, istraživački problem kojim se ovde bavimo je objašnjenje individualnih razlika u izbornom ponašanju. Drugim rečima, bavimo se individualnim faktorima glasačkog opredeljivanja ili izborne orijentacije. Konkretni fokus je na ulozi autoritarnosti – varijable koja predstavlja prepolitičku dispoziciju i u literaturi se često navodi kao jedan od važnih faktora za razumevanje političkih stavova (najčešće predrasuda, etnocentrizma, nacionalističke ideologije), uključujući i partijske preferencije.

U literaturi se može naći poduža lista individualnih faktora na koje su istraživači obraćali pažnju u cilju boljeg razumevanja izbornog opredeljivanja. Ta raznolikost se najčešće sistematizuje u okviru tri opšta pristupa ili modela: sociološki (tzv. Kolumbijska škola), psihosocijalni ili sociopsihološki (tzv. Mičigenska škola) i racionalni model (poznat i kao Ročesterska škola), koji se javljaju u više varijanti (za prikaz teorijskih modela izbornog ponašanja videti, npr., Bartels, 2010; Atunes, 2010; Todosijević & Pavlović, 2020). Za sociološki pristup karakteristično je isticanje značaja socijalnih i sociodemografskih karakteristika u objašnjenju izbornog ponašanja. Izborna odluka je po ovom gledištu pod presudnim uticajem socijalne grupe kojoj birač pripada, poput klase, etničke pripadnosti, konfesionalne pripadnosti ili rase. S druge strane, Mičigenska škola ističe ulogu subjektivnih faktora, u prvom redu afektivne vezanosti za političke partije, tj. partijsku identifikaciju. Konačno, racionalistički model ističe značaj racionalnog odmeravanja koristi i štete od pobede različitih izbornih aktera.

Faktori koji se odnose na individualne dispozicije, poput autoritarnosti, imaju donekle ambivalentan status u okviru navedena tri opšta pristupa. Na primer, u okviru modela socioekonomskog rascepa (*cleavage model*), takvi faktori bi se mogli svrstati u 'političku svest', onaj sloj koji posreduje između socijalne strukture i političke artikulacije, tj. položaja u okviru političkih institucija i partija. Autoritarnost bi mogla da se uklopi i u tzv. levak kauzalnosti iz Mičigenskog modela, verovatno među distantne faktore kao što su vrednosne orijentacije. U izvornom racionalističkom modelu dispozicioni faktori nemaju ulogu. Međutim, u proširenim modelima mogu da nađu mesto među varijablama koje imaju ekspresivnu funkciju.

Bez obzira na klasične modele, u vreme postsocijalističkog uvođenja demokratije u Srbiji, u literaturi je već bilo u toku isticanje značaja političkih rascepa zasnovanih na vrednostima ili na kulturološkim podelama (Van der Waal & dr., 2007; Kriesi, 2010; Inglehart & Flanagan, 1987). Inglehart (Inglehart, 1990) je započeo seriju istraživanja gde se ističu političke razlike između materijalističkog i postmaterijalističkog pogleda na svet. Kriesi (1998), u sličnom tonu, govori o levičarsko-libertarijanskoj nasuprot desničarsko-autoritarnoj orijentaciji, što je u suštini zajedničko za većinu srodnih modela (videti, na primer, Inglehart & Flanagan, 1987; Flanagan & Lee, 2003; Stubager, 2013; Pless, Tromp & Houtman, 2020; Todosijević & Pavlović, 2020). Najkraće rečeno, zapaženo je da je za levičarske partije karakterističan libertarni, postmaterijalistički pogled na svet, dok je autoritarni i materijalistički više rasprostranjen na političkoj desnici.

Stubager (2008, 2009, 2013), na primer, smatra da se na početku 21. veka glavni društveni rascep u razvijenim zemljama pomerio sa klase na obrazovanje. Po tom viđenju, obrazovne razlike se dalje pretvaraju u vrednosti, a to je autoritarno-liberalni ili libertarni rascep, koji je od ključne važnosti za političko ponašanje u savremenom razvijenom svetu. U jednom nedavnom istraživanju podrška za Stubagerov model je utvrđena i u nekoliko postjugoslovenskih država, kao što su Srbija, Hrvatska i Slovenija (Pavlović i dr., 2019).

Slični nalazi o vezi između izbornog opredeljivanja i dimenzije autoritarnosti zabeleženi su i u Srbiji, uprkos velikim socijalnim, ekonomskim, istorijskim razlikama između Srbije i Zapadne Evrope. Partijske preferencije u Srbiji se, prema mnogim ranijim istraživanjima, polarizuju oko dimenzije autoritarnosti naspram liberalnosti. U pojedinim izveštajima autoritarnost se navodi eksplicitno kao važan faktor političkih preferencija (Pantić, 2002, 2003; Pantić & Pavlović, 2009; Mihailović, 1991, 2006; Kuzmanović, 2010).¹ Po sadržaju slične, ali pod različitim imenima, javljaju se dimenzije i konstrukti koji opisuju ključne razlike između pristalica suprotstavljenih političkih tabora kao što su: liberalizam–konzervativizam (Pantić, 2002, 2003; Pantić & Pavlović, 2009), tradicionalizam–modernizam (Pantić, 2002, 2003), podela na liberalno-demokratski nasuprot socijalnacionalnom bloku (Mihailović, 2006). Do sličnih nalaza se došlo i mapiranjem pozicija birača i biračica u višedimenzionalnom prostoru definisanom nekim ključnim dimenzijama, srodnim gore navedenim (Pantić, 2002; Pantić & Pavlović, 2009; Todosijević, 2006, 2013). Politički tabori koje te dimenzije diferenciraju se generalno navode kao liberalni, demokratski i modernistički blok (okupljen oko DS-a i srodnih partija i koalicija), nasuprot konzervativno, nacionalno, tradicionalistički orijentisanim biračima koji, pre svega, inkliniraju ka SPS-u, SNS-u i SRS-u (Mihailović, 2006; Pantić, 2002; Pantić & Pavlović, 2009; Pavlović, 2017; Todosijević, 2006, 2013; Todosijević & Pavlović, 2020). Veza između autoritarnosti i stranačkih preferencija javlja se i u najnovijim istraživanjima (npr., Milivojević, 2022; Jakšić & Kovačević, 2022).

Dakle, postojeća istraživanja jasno ukazuju na značaj stavovsko-vrednosnih varijabli za političko opredeljivanje birača u Srbiji. Međutim, navedeni rezultati dolaze iz istraživanja koja nisu međusobno sinhronizovana kako po metodologiji tako ni po konceptima i teorijskim pristupima na koje se oslanjaju. Kad se takvi rezultati ovako narativno sumiraju, lako je moguće da se javi uticaj subjektivnih faktora kod onog ko sumira te rezultate, te da vidi više ili manje sličnosti među njima nego što bi bilo opravdano. Zbog toga će se u ovom radu na sistematski način pregledati raspoloživi podaci o uticaju individualne autoritarnosti na izorno opredeljivanje u toku prethodne tri decenije (i par godina više).

Razumevanje političke uloge autoritarne orijentacije je važno iz više razloga. Autoritarnost kao dispoziciona varijabla može da pomogne u razumevanju trajnijih karakteristika političkog pogleda na svet i izbornog ponašanja i kako trajnije individualne vezanosti uz određene političke preferencije tako i stabilnosti političkih preferencija tokom vremena. Na širem društvenom planu može da pomogne u razumevanju, na primer, trajne relativne popularnosti desničarskih politika, novog talasa širenjapopulizma ili kolebljivog prihvatanja osnovnih demokratskih normi.

Posebna heuristička vrednost koncepta autoritarnosti je u tome što može da poveže niz različitih faktora koji se obično posmatraju odvojeno u koherentnom obuhvatnijem modelu. Autoritarnost može da se poveže sa ranom socijalizacijom, kao kod originalnih autora (Adorno i dr., 1950), zatim sa ulogom obrazovanja (npr., Stubager, 2013, 2008), klasnim položajem (Lipset, 1959; Napier & Jost, 2008) i opštijim socioekonomskim kontekstom (e.g., Gabennesch, 1972), kao i percepcijom međugrupnih odnosa (na primer, doživljaja pretnje, Feldman & Stenner, 1997; Jarmakowski & Radkiewicz, 2021).

¹ Kuzmanović, na primer, na osnovu istraživanja sprovedenog 2010. godine, zaključuje da autoritarnost „u izvesnoj meri diferencira pristalice različitih stranaka. Najviše su autoritarne pristalice Srpske napredne stranke [...], a najmanje pristalice Demokratske stranke“ (2010: 103). Istina, isti prosečni nivo kao kod potencijalnih glasača DS-a je zabeležen i kod kategorije „Ostali članovi vladajuće koalicije + LDP“.

Opisanom problemu će se pristupiti iz dva ugla. Jedan se odnosi na to kako ispitanici/e danas izveštavaju o tome za koga su glasali na ranijim izborima. Ispitanici/e koji su učestvovali u istraživanju JMS 2022/65 smo pitali za koje partije/kandidate su glasali na najvažnijim izborima prethodnih godina, pri čemu im je takođe zadata i kratka skala autoritarnosti. Drugi pristup je kroz analizu postojećih podataka koji su prikupljeni u ranijim periodima. Deo tih podataka su analizirali raniji istraživači i poslužili su kao osnova za pojedine od gore citiranih rezultata. Međutim, ovde će analize biti sprovedene na konzistentan način, tako da bi se specifična uloga autoritarnosti jasnije videla.

Osnovna hipoteza koja proizilazi iz prethodnog uvoda je jednostavna – pretpostavlja se da dimenzija autoritarnosti značajno diskriminiše glasače/ice najuticajnijih stranaka na srpskoj političkoj sceni od samog početka sadašnjeg multipartizma. Na strani izraženije autoritarne orijentacije bi bile partije konzervativne, etnocentričke i tradicionalističke desnice (SNS, SRS i srodne partije), kao i 'konzervativne levice'² (SPS od 1990. pa do sada). Na drugoj strani, sa relativno nižim prosečnim nivoom autoritarnosti, očekuju se pristalice partija i kandidata liberalnije i demokratske orijentacije (DS i srodne partije, organizacije i pokreti, a posebno organizacije sa radikalnijim i nekonvencionalnim nastupom, na primer Moramo u najskorijem periodu). Što se tiče pristalica manjih partija, o njima je teže steći pouzdanu sliku jer ih je manje među ispitanicima/ama, često nedovoljno da bi se statistički pouzdani zaključci mogli doneti. Opšti prosek glasača/ica i neglasača/ica se očekuje da bude između dve navedene grupe, na taj način svedočeći o polarizaciji političkog prostora po dimenziji autoritarnosti—libertarijanizma.

Metod

Prvi deo rezultata je baziran na podacima prikupljenim u okviru projekta JMS 2022/65. Ovde će se prikazati asocijacije između autoritarnosti i toga kako su ispitanici/e glasali na izborima 2022. godine, kao i na nekima od ranijih ključnih izbora. Fokus je na 'najznačajnijim' izborima koji se mogu smatrati prelomnim ili 'ključnim' u određenim periodima, jer je za takve izbore veća verovatnoća da će učesnici zapamtiti da li su glasali i za koga, nego na izborima koji su bili manjeg političkog značaja.

U drugom delu slede rezultati bazirani na podacima prikupljenim u ranijim istraživanjima koje je sproveo IDN samostalno ili u saradnji sa istraživačima/cama iz drugih institucija. Metodološki detalji istraživanja JMS 2022/65 (uzorak, metod anketiranja, itd) su prikazani u uvodnom poglavlju ovog zbornika. Osnovne metodološke karakteristike drugih istraživanja će biti ukratko prikazane kada budu odgovarajući rezultati prikazivani. Kriterijum za odabir specifičnih istorijskih izbora koji će se uključiti u ove analize je ovde prvenstveno raspoloživost podataka, a to je uslovljeno vremenskom blizinom između određenih izbora i perioda prikupljanja podataka.

² U istraživanjima iz 90-ih godina 20. veka jasno su se ocrtavale dve posebne stavovske ili ideološke dimenzije – socijalistički konzervativizam i desničarski konzervativizam (npr., Todosijević, 2004, 2005, 2006, 2008). Vremenom su se partije koje zastupaju te orijentacije politički približile, ali je nejasno da li su se i te dve orijentacije na nivou stavova građana stopile u jedno ili se i dalje mogu identifikovati kao posebne dimenzije.

Skala autoritarnosti

Ključna nezavisna varijabla je individualna autoritarnost, koja je u istraživanju JMS 2022/65 operacionalizovana skalom od pet pitanja. Taj skup pitanja je korišten u nizu ranijih domaćin istraživanja ali i u inostranstvu (e.g., Todosijević & Enyedi, 2008). Sastoji se od pitanja koja su razvijena još u originalnoj studiji pre 70 godina (Adorno i dr., 1950) i javljaju se i dalje u nizu istraživanja, iako često ne u formi skale kao ovde.³

U sadašnjem istraživanju (JMS 2022/65) pouzdanost skale autoritarnosti je na veoma zadovoljavajućem nivou (Alfa = ,75). U Tabeli 1 su navedeni svi elementi te skale, kao i osnovni pokazatelji njihovih pojedinačnih učinaka u okviru sumirane skale. Vidi se da su svi 'ajtemi' dobro povezani sa skalom u celini, tj. da čine homogenu skalu. Čini se da se posebno ističe ranije pomenuto pitanje o autoritarnom vaspitanju dece (te stoga nije čudno da je upravo to pitanje i uključeno u ESS 10 upitnik).

Tabela 1. Skala autoritarnosti primenjena u istraživanju JMS 2022/65

	Korelacija između stavke i ukupnog skora	Kronbahova alfa bez datog pitanja
Aut1 Većina naših društvenih problema bi se rešila kada bismo se nekako otarasili nemoralnih i poremećenih pojedinaca	,54	,70
Aut2 Najvažnije vrline koje deca treba da nauče jesu poslušnost i poštovanje autoriteta	,58	,69
Aut4 Stanje nemorala u našem društvu je delom posledica i toga što su i učitelji i roditelji zaboravili da je fizičko kažnjavanje ipak najbolji način vaspitavanja	,52	,71
Aut5 Bilo bi bolje za sve kada bi vlasti cenzurisale štampu filmove, i druge medije, tako da se smeće drži podalje od mladih	,49	,72
Aut6 Ljude je moguće podeliti u dve grupe: na jake i slabe	,49	,72

Rezultati

Asocijacije između autoritarnosti i partijskih preferencija u istraživanju JMS 2022/65

Zavisne varijable: Izorno opredeljenje i partijska identifikacija (PID)

Partijske preferencije na koje ovde obraćamo pažnju su izražene na dva načina: glasačko opredeljenje na prethodnim izborima i kao glasačka namera kada je reč o istraživanjima sprovedenim neposredno pre izbora. U nekim slučajevima, kao dodatno svedočanstvo, prikazaće se i rezultati u pogledu partijske identifikacije.

Glasačko opredeljenje i partijska identifikacija (PID) su blisko povezani indikatori – obično se glasa za partiju/kandidata koja se smatra bliskom (identifikacija). Ipak, radi se

³ Na primer, pitanje u tabeli 1 označeno kao Aut2 („Najvažnije vrline koje deca...“) se javlja i u ESS 10 istraživanju (istraživanje je sprovedeno 2021–2022. godine).

o različitim konceptima. Na izborima često učestvuju koalicije, a predsednički kandidati i kandidatkinje su često podržani od više partija. Zbog toga PID može da predstavlja 'čistiji' stav prema partijama nego opredeljivanje na izborima. S druge strane, na izborima se ponekad glasa za neku stranku iako se nijedna ne doživljava naročito bliskom. Takođe, razlozi za izbornu apstinenciju nisu jednaki kao i razlozi za nepostojanje partijske identifikacije. Najupečatljiviji primer je plansko bojkotovanje izbora, kada neučešće na izborima može da bude znak izrazitije partijske identifikacije.

Ovde takođe ne obraćamo pažnju na stepen simpatija prema političkim partijama (tipično u formi 'termometar skale' i slično). Prednost te operacionalizacije je to što tu svi ispitanici/e izražavaju stav prema svakoj (relevantnoj) partiji, što može da bude prednost za određene vrste analiza. Međutim, glasanje na izborima, kao normativno ključni akt reprezentativne demokratije koji je dostupan svim članovima političke zajednice, diskretan je izbor između raspoloživih alternativa, te se zbog toga ovde fokusiramo na odgovarajuće varijable/operacionalizacije partijskih preferencija.

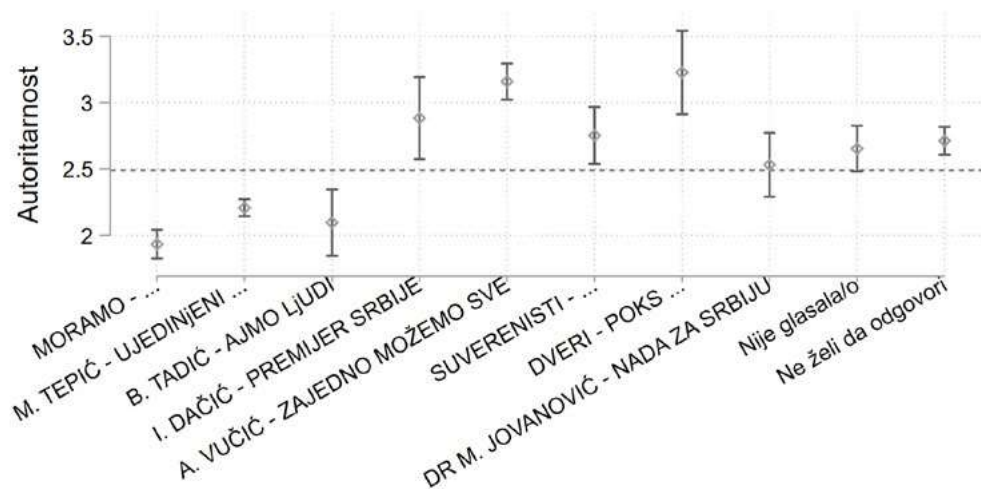
Autoritarnost i partijske preferencije, 2022.

Parlamentarni izbori, 2022.

Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti, zajedno sa intervalima poverenja, kod glasača/ica različitih izbornih lista na parlamentarnim izborima 2022. godine, prikazani su na grafikonu 1.⁴ Najviši skorovi su zabeleženi kod glasača/ica SNS-a i njihovih koalicionih partnera (SPS, lista 'Dačić – Premijer Srbije'), kao i drugih partija desne, nacionalne orijentacije (Zavetnici, Dveri). Prosečni skor je sličan kod glasača/ica svih tih partija i nijedna od njih se ne razlikuje značajno od proseka za glasače/ice SNS-a.

Statistički značajno niže prosečne skorove u poređenju sa onima kod SNS imaju glasači partija koje bismo mogli okarakterisati kao 'demokratska desnica'. To su glasači/ce liste „M. Jovanović – Nada za Srbiju” i Suverenisti. Na tom nivou je i prosečan skor onih koji nisu želeli da odgovore na pitanje o glasanju na tim izborima kao i izborni apstinenti/kinje. Treću grupu izbornih aktera čine liste koje pripadaju onome što se naziva demokratska ili liberalna opozicija. Tu su oni i one koji su glasali za listu predvođenu Marinikom Tepić, zatim za listu predvođenu Borisom Tadićem i lista Moramo. Pri tome, glasači/ce liste Moramo imaju statistički značajno niži skor od onih koji su glasali za koalicionu listu Marinike Tepić.

⁴ Razlike između grupa su statistički značajne kada se intervali poverenja ne prekrivaju međusobno. Intervali poverenja su generalno širi gde je broj ispitanika/ca u grupi manji (i gde je varijansa unutar grupe veća, naravno).

Glasanje na parlamentarnim izborima 2022.

Aritmetičke sredine i intervali poverenja (95%).

Izvor: JMS2022/65

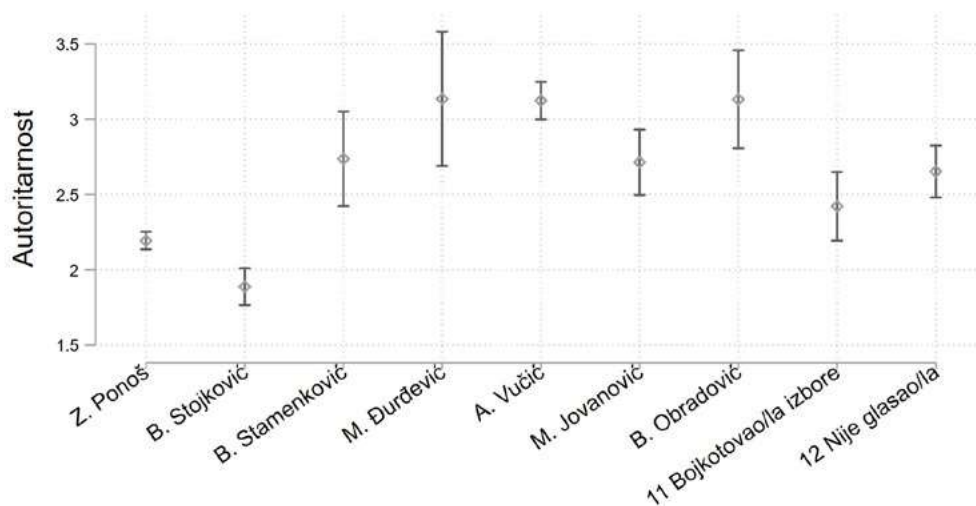
Isprekidana horizontalna linija označava prosečnu vrednost na celokupnom uzorku.

Grafikon 1. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača/ica različitih izbornih lista na parlamentarnim izborima 2022. godine

Dakle, može da se zaključi da je autoritarnost varijabla koja značajno diskriminiše glasače i glasačice koji su učestvovali na parlamentarnim izborima 2022. godine. Diskriminacija se donekle odnosi na pojedinačne partije, ali prvenstveno na politički i ideološki specifične grupe partija. Partije koje čine sadašnju vlast ili su bliske njoj (SNS, SPS, Zavetnici) imaju najviše skorove, slično kao i partije nacionalne desnice (Dveri). Najniže skorove imaju predstavnici tzv. liberalne opozicije, pri čemu najniži skor ima grupa sa najmlađim članstvom i nekonvencionalnim nastupom (Moramo). Partije umerene ili demokratske desnice su po prosečnom nivou autoritarnosti svojih glasača između ove dve grupe izbornih aktera i blizu opšteg proseka, označenog isprekidanom horizontalnom linijom na grafikonu, gde se uklapaju i oni koji nisu glasali ili ne žele da izraze svoje glasačko opredeljenje. Dakle, ovi rezultati su u potpunosti saglasni sa očekivanjima – tj. opštom polaznom hipotezom.

Predsednički izbori 2022.

Rezultati, s obzirom na predsedničke izbore 2022. godine, prikazani na grafikonu 2 su vrlo slični prethodnima. Najviše prosečne skorove imaju oni koji su glasali za kandidata koalicije formirane oko SNS-a (A. Vučić), a po nivou autoritarnosti se opet ne razlikuju glasači i glasačice koji su podržali Boška Obradovića ili Milicu Đurđević Stamenkovski. Najniži nivo autoritarnosti je zabeležen kod glasača/ica koji su podržali B. Stojković, a nešto viši prosečni skor karakteriše one koji su svoj glas poverili Z. Ponošu. Ostale kategorije (demokratska desnica, apstinenti/kinje, oni/e koji ne žele da odgovore) su generalno između ta dva ekstrema, dakle, oko opšteg proseka.

Glasanje na predsedničkim izborima 2022.

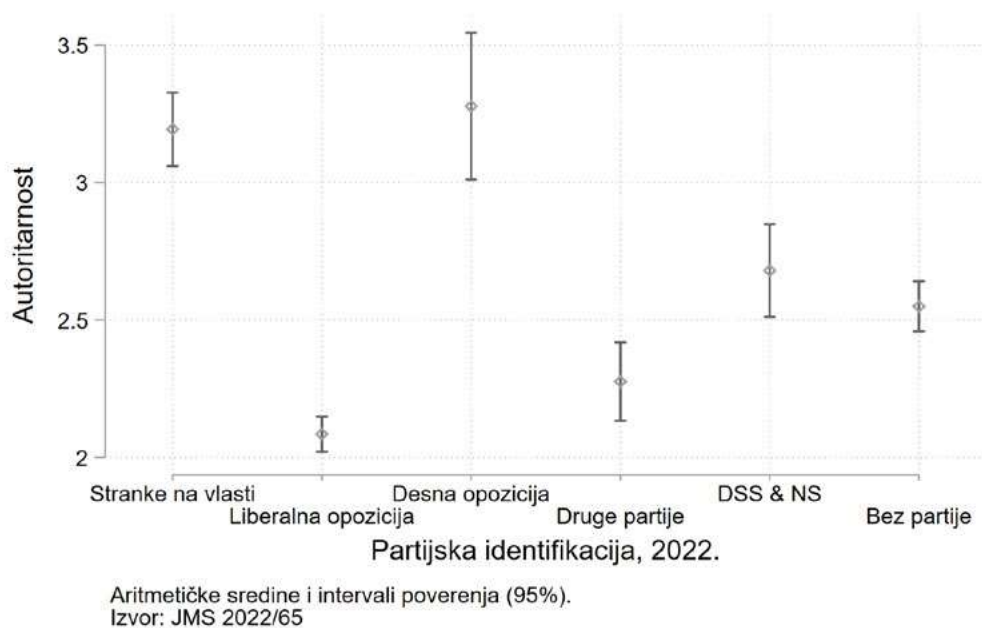
Aritmetičke sredine i intervali poverenja (95%).
Izvor: JMS 2022/65.

Grafikon 2. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih kandidata na predsedničkim izborima 2022. Na grafikonu su navedena imena kandidatkinja i kandidata, bez naziva predlagača

Partijska identifikacija, 2022.

Još jasnija slika može da se vidi kad se analizira partijska identifikacija. Partijska identifikacija je ovde operacionalizovana u potpunosti u duhu Mičigenske škole, kao odgovor na pitanje o tome da li ispitanik/ca oseća da mu/joj je neka partija „naročito bliska”. Oni koji su odgovorili da im nijedna partija nije bliska su grupisani pod imenom „Bez partije”. Oni koji su naveli da im je blizak SNS ili neka druga partija koja učestvuje u sadašnjoj vlasti su kategorisani kao „Partije na vlasti”. „Desna opozicija” su oni kojima su bliske stranke Dveri, Zavetnici, POKS. „Liberalna opozicija” su pristalice stranaka kao što su DS, Moramo i SSP. U kategoriju „Druge partije” spadaju oni i one koji su naveli stranke koje se ne mogu grupisati u preostale kategorije, kao što su, na primer, manjinske stranke.

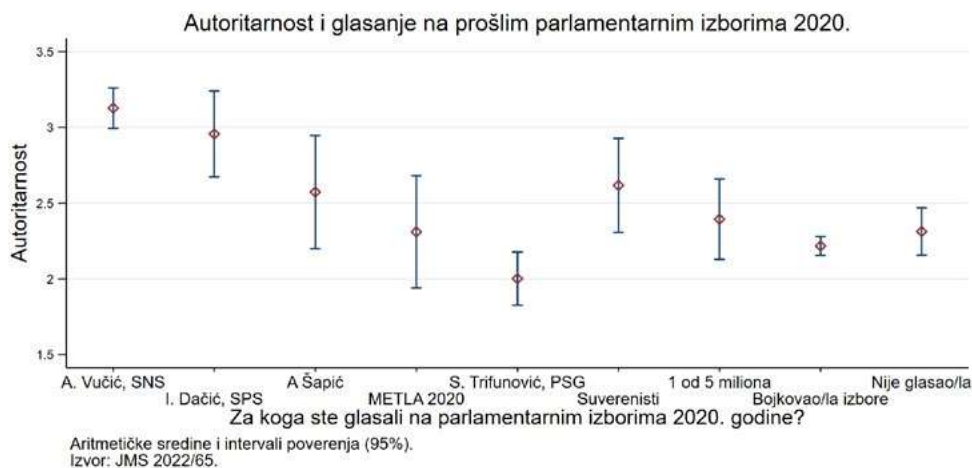
Grafikon 3 pokazuje ono što je viđeno na prethodna dva grafikona ali još jasnije. Partijska scena Srbije je u 2022. godini bila vrlo jasno izdiferencirana na osnovu prosečnog nivoa na skali autoritarnosti. Na jednom ekstremu su simpatizeri/ke partija na vlasti (prvenstveno SNS-a), a na drugoj pristalice tzv. liberalne opozicije. Između su oni kojima nijedna partija nije bliska, a donekle i umerena desna opozicija.

Grafikon 3. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti i partijska identifikacija, 2022.

Parlamentarni izbori, 2020.

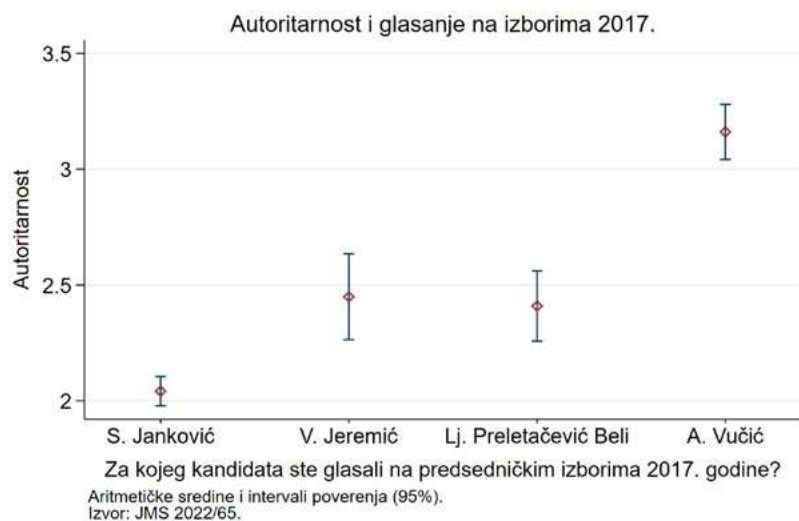
Ispitanicima/ama je takođe postavljeno i pitanje o glasanju na parlamentarnim izborima održanim 21. juna 2020. godine. Partijska 'ponuda' je na tim izborima bila nešto kompleksnija i fragmentisanija nego 2022. godine, što se i vidi na grafikonu 4. Štaviše, neke od opozicionih partija i organizacija su bojkotovale te izbore. Uprkos razlikama, povezanost glasačkog opredeljenja sa nivoom autoritarnosti je slična kao i dve godine ranije. Najviši skorovi su zabeleženi kod onih koji/e su glasali za SNS i SPS. Glasači/ce liste predvođene A. Šapićem imaju nešto niži prosečni skor i ta razlika je statistički značajna (tada predvodnik te liste još nije bio član SNS-a). Zapravo, glasači/ice svih partija, osim SPS-a, imaju statistički značajno niže prosečne skorove u poređenju sa SNS glasačima/cama. Među njima, najniži prosečni skorovi karakterišu glasače/ice liste koju je predvodio S. Trifunović (podržan od PSG itd). Slično niske skorove vidimo i kod onih koji su bojkotovali izbore i koji nisu izašli na izbore, ali ne navode da je razlog bojkot. Razlike između ovih grupa nisu međusobno statistički značajne. Dakle, slično diferencirana slika partijske scene prema nivou autoritarnosti glasača je zabeležena i u vezi sa izborima 2020. godine.

Grafikon 4. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica odabranih stranaka i izbornih lista na parlamentarnim izborima 2022. godine. Na grafikonu su navedene partijske skraćenice i/ili mena partijskih vođa

Predsednički izbori 2017.

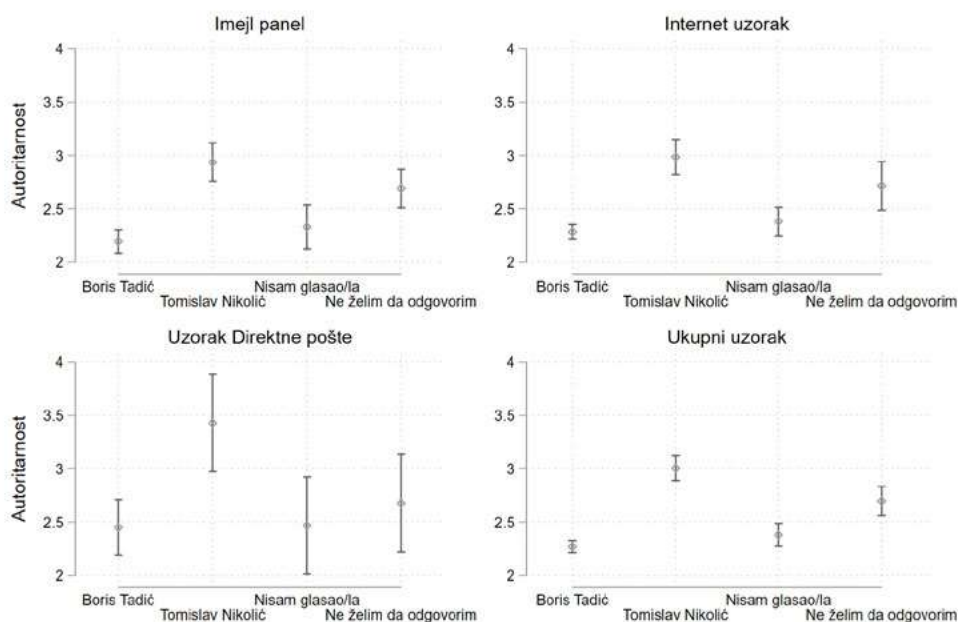
Kada se ispitanici/e grupišu na osnovu prisećanja za koga su glasali na predsedničkim izborima 2017. godine, dobiju se rezultati prikazani na grafikonu 5. Jedna od karakteristika tih izbora je bila kandidovanje nezavisnog kandidata koji je nastupao pod imenom Ljubiša Preletačević Beli (pravo ime mu je Luka Maksimović). Radi se o kandidatu sa šaljivim, sarkastičnim nastupom, usmerenom na parodiju partijske politike u Srbiji. Međutim, slika suprotstavljenih političkih blokova po dimenziji autoritarnosti nije narušena. Na jednoj strani su glasači kandidata A. Vučića, a na drugoj glasači nominalno nezavisnog kandidata, ali podržanog od strane partija i organizacija liberalne opozicije, Saše Jankovića. Oko proseka se nalaze glasači Vuka Jeremića i Belog.

Grafikon 5. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih kandidata na predsedničkim izborima 2017. godine

Predsednički izbori 2012.

Kako je bilo na predsedničkim izborima 2012. godine, kada je došlo do smene ne samo partije na vlasti nego promene šire ideološke i političke orijentacije vlasti? Prema sećanju naših ispitanika/ca u vezi sa tim za koga su tada glasali i njihovih skorova na skali autoritarnosti, vidi se da je i tada postojala značajna razlika između suprotstavljenih političkih tabora. Grafikon 6 prikazuje te rezultate. Pri tome, ukupan uzorak je podeljen na tri glavna poduzorka studije JMS 2022/65, radi metodološke provere.

Glasanje u drugom krugu izbora za predsednika Republike Srbije 2012. godine

Aritmetičke sredine i intervali poverenja (95%).
Izvor: JMS 2022/65. Ponder: W2.

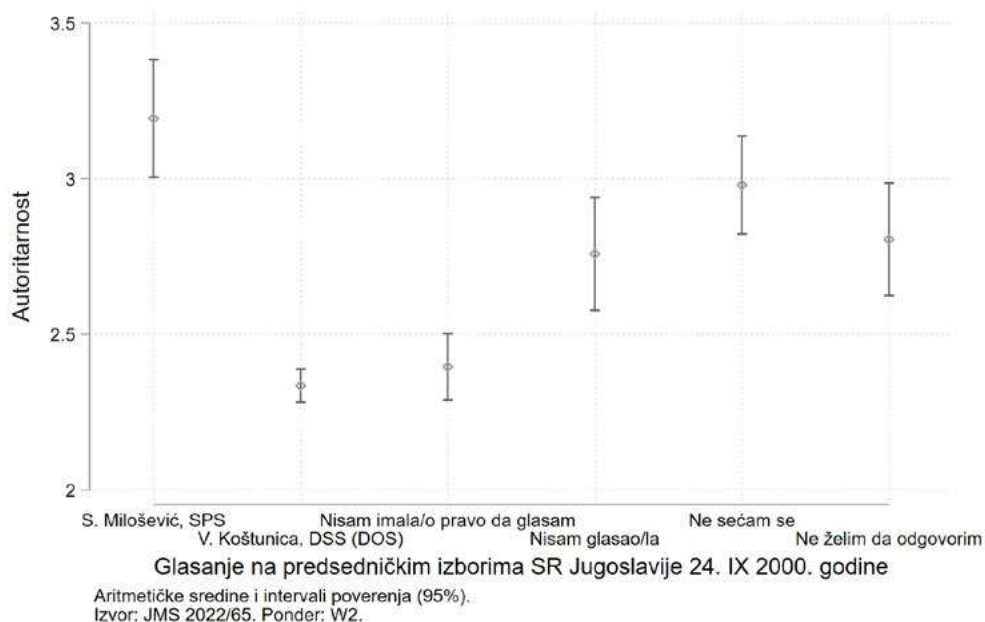
Grafikon 6. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica odabranih kandidata na predsedničkim izborima 2012. godine, posebno prikazani na tri poduzorka

I pre deset godina, na tim prelomnim izborima, razlike u nivou autoritarnosti su karakterisale glasače/ice koji su podržali kandidate Tadića i Nikolića (prikazani su rezultati u vezi sa drugim krugom predsedničkih izbora). Na grafikonu takođe vidimo da bi se isti zaključak doneo o razlici između glasača Borisa Tadića (tada predsednik DS-a) i Tomislava Nikolića (SNS), bez obzira koji od glavnih poduzoraka bismo posmatrali.

Predsednički izbori 2000.

Predsednički izbori 2000. godine sigurno nisu bili manje prelomni nego oni 2012. godine. Svakako ih je karakterisala vrlo visoka polarizacija i politička tenzija (nasilne demonstracije, konflikti). Rezultati koje prikazuje grafikon 7 ukazuju da ni na tim izborima diferencijacija po dimenziji autoritarnosti nije bila manje izražena nego na izborima tokom narednih dvadeset godina. Prosečni nivo autoritarnosti kod onih koji su tada glasali za

V. Koštunicu (podržanog od strane koalicije DOS) nesumnjivo je niži nego kod onih koji su podržali tadašnjeg predsednika S. Miloševića. Kada se uzmu u obzir sve kategorije prikazane na grafikonu, vidi se ne samo da su razlike između podržavalaca ta dva politička tabora velike i značajne nego i da su to polarizovane pozicije u odnosu na šire građanstvo. Apstinenti, oni koji ne žele da odgovore, ili se ne sećaju, svi su u proseku između glasača/ica ova dva politička protivnika.

Grafikon 7. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih kandidata na predsedničkim izborima 2000. godine

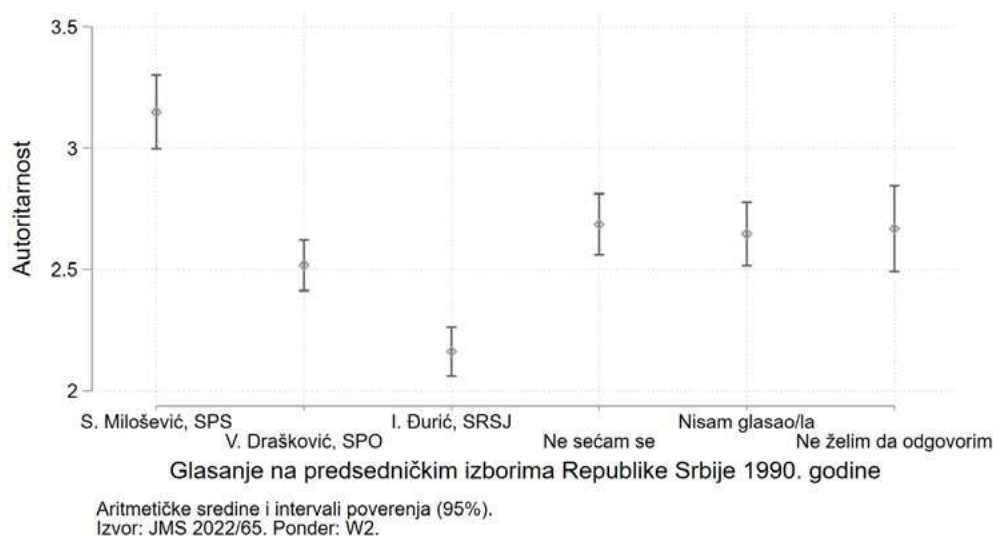
Učešće na protestima 1996. i na Predsedničkim izborima 1990.

Jedan od najinteresantnijih političkih događaja tokom 90-ih su građanski protesti koji su održavani tokom 1996. godine, povodom nepriznavanja rezultata lokalnih izbora od strane tadašnje vlasti (na čelu sa SPS-om). Kao što bi se moglo očekivati, zabeležene su izrazite (i statistički značajne) razlike između onih koji su podržavali te proteste i onih koji nisu. Ove druge karakteriše značajno viši prosečni nivo autoritarnosti (ovaj put bez grafičke prezentacije).

Preostaje još pitanje da li je autoritarnost bila značajan faktor pri glasačkom opredeljivanju na samom početku obnovljenog višestranačja u Srbiji? S obzirom na novost koju su višestranački izbori predstavljali za tadašnje potencijalne glasače, naviknute na jedno-partijske ili bezpartijske izbore, moglo bi se očekivati da su neki drugi faktori igrali važniju ulogu u svrstavanju tadašnjih glasača/ica.

Grafikon 8 pokazuje da je već tada diferencijacija u pogledu autoritarnosti bila uočljiva. Najviši prosečni skor je zabeležen kod glasača/ica koji su podržali kandidata SPS-a (preimenovanog Saveza komunista Srbije). Statistički značajno niži skor karakteriše glasače/

ice koji su podržali tada najpopularnijeg opozicionog kandidata Vuka Draškovića i SPO. Sličan prosečni nivo na skali autoritarnosti je zabeležen i kod 'nepartijskih' kategorija – onih koji nisu glasali, ne sećaju se ili ne žele da odgovore. Konačno, najniži prosečni skor karakteriše glasače koji su podržali kandidata Saveza reformskih snaga Jugoslavije, Ivana Đurića.⁵ Ovde, dakle, možemo da zapazimo sličnost sa rezultatima koji se odnose na period od tri decenije kasnije. Naime, pokazalo se da nacionalistička opozicija (kada je u formi demokratskog izazivača autoritarne vlasti) pronalazi podršku koju odlikuje relativno niži nivo autoritarnosti u poređenju sa onima koji podržavaju autoritarnu vlast (tada SPS, sada SNS i SPS), ali i nešto viši nivo kada se poredi sa glasačima/cama koji podržavaju liberalnu ideološku orijentaciju.

Grafikon 8. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih kandidata na predsedničkim izborima 1990. godine

Asocijacije između autoritarnosti i partijskih preferencija u ranijim istraživanjima

Do sada izneti rezultati daju prilično uniformnu sliku o ulozi autoritarnosti u individualnom partijskom opredeljivanju. Međutim, ono što se opravdano može zameriti je da se prikazani rezultati odnose na odgovore istih ispitanika, baziranih na njihovom sećanju o tome za koga su glasali na ranijim izborima. Sećanje, naravno, nije nepogrešivo. Moguće je da sadašnje preferencije utiču na sećanje o prošlim događajima. To bi svakako uticalo na izraženiju uniformnost u rezultatima. Takođe, ako je uzorak pristrasan i uključuje relativno više osoba koje su zainteresovane za politiku i imaju možda jasnija i čvršća politička opredeljenja (bez obzira na političke preferencije), takav uzorak bi opet proizveo uniformnije rezultate.

⁵ O relativnoj brojnosti podrške koju su uživali navedeni kandidati govore rezultati na tim izborima. Kandidat SPS-a je osvojio blizu 68% glasova, Vuk Drašković je osvojio 17% glasova, a Ivan Đurić nešto manje od 6%.

Kao vid kontrole pristrasnosti uzorka, rezultati u vezi sa izborima iz 2012. godine su prikazani odvojeno za različite poduzorke. Pokazalo se da bi zaključci bili isti i da je analiziran bilo koji od ta tri poduzorka (imejl panel, internet uzorak i direktna pošta). To svedoči o tome da eventualne pristrasnosti usled specifičnih postupaka regrutacije ispitanika/ca nisu uticale na utvrđivanje povezanosti između autoritarnosti i izborne orijentacije. Iste procene na odvojenim poduzorcima su sprovedene i u preostalim analizama iz studije JMS 2022/65, ali nisu ovde prikazane zbog uštede prostora.

Ipak, nikakva provera samih podataka ne može da zameni analizu podataka koji bi bili prikupljeni u vreme samih izbora na koje se ti rezultati odnose. U narednim odeljcima prikazujemo upravo takve rezultate – na podacima prikupljenim u vreme održavanja relevantnih izbora, na nezavisnim uzorcima.

Evropsko društveno istraživanje, 10. runda (ESS 10, 2021–22. godina)

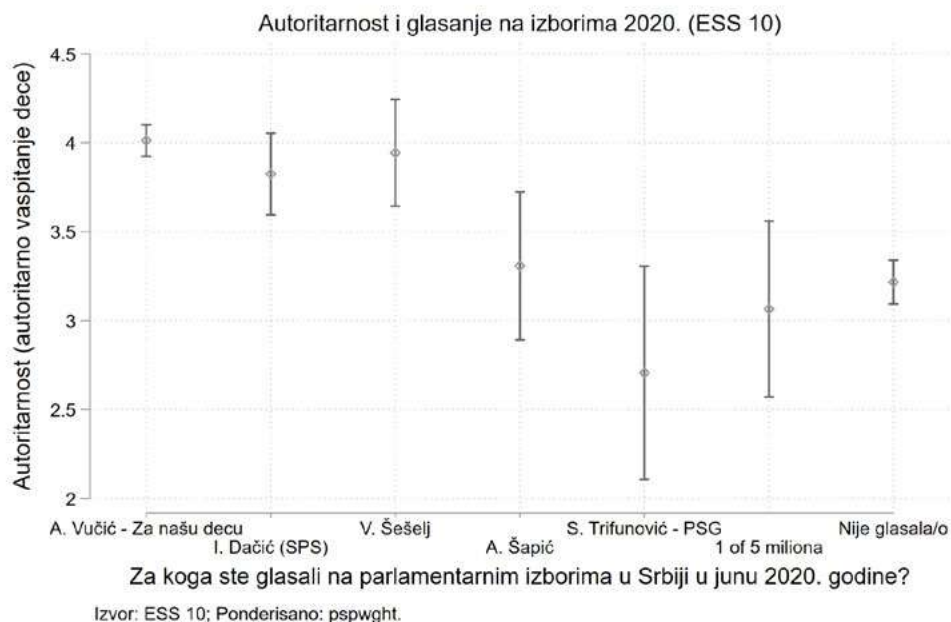
Podaci iz Evropskog društvenog istraživanja (European Social Survey, ESS) spadaju u najkvalitetnije podatke o javnom mnjenju koji postoje za Srbiju. Deseta runda Evropskog društvenog istraživanja je u Srbiji sprovedena krajem 2021. i početkom 2022. godine.⁶ Slučajni uzorak domaćinstava je pribavljen od Republičkog zavoda za statistiku (RZS). Ispitanici/e su regrutovani dostavljanjem poziva putem pošte, a upitnik su mogli da popune bilo onlajn bilo da zatraže štampani upitnik.

Ovde će biti predstavljeni rezultati u vezi sa pitanjem o glasanju na parlamentarnim izborima održanim 21. juna 2020. Izbori su održani u ranom periodu pandemije virusa korona. Zbog toga, kao i zbog neadekvatnih izbornih uslova, znatan deo liberalno orijentisanih opozicionih partija i pokreta je bojkotovao izbore.

Što se tiče autoritarno-liberalnog (ili libertarnog) raskola zapaženog u podacima iz studije JMS 2022/65, on se javlja i u ovoj metodološki vrlo rigoroznoj studiji (Grafikon 9). Na liberalnoj strani se nalaze glasači/ce Pokreta slobodnih građana, tada predvođenih glumcem S. Trifunovićem, kao i onih koji/e su birali listu „1 od 5 Miliona“. Zbog bojkota izbora vidimo da je kategorija „Nije glasala/o“ pomerena ka nižim vrednostima na skali autoritarnosti.

Interesantno je zapaziti da se tada glasači/ce koji su se opredelili za listu A. Šapića nalaze oko ukupnog proseka, i to statistički značajno niže na dimenziji autoritarnosti u poređenju sa glasačima SNS-a. Pored toga što je ista konfiguracija zapažena i na studiji JMS 2022/65 (na neprobabilističkom uzorku i sa drugačijom operacionalizacijom dimenzije autoritarnosti), jasno je da je ta lista bila privlačna za one glasače koji se nalaze između liberalnog i autoritarnog pola u Srbiji. To je, naravno, bilo pre nego što se stranka A. Šapića spojila sa SNS-om (u maju, 2021). Na isti generalni zaključak ukazuje i analiza ESS 10 podataka sa varijablom partijske identifikacije, ali zbog uštede prostora ovde detalji nisu prikazani.

⁶ ESS je akademsko, međunarodno istraživanje javnog mnjenja koje se sprovodi svake dve godine u Evropi od 2001. godine. Istraživanje se bavi stavovima, mišljenjima i ponašanjem različitih kategorija stanovništva u više od trideset zemalja. Više o ESS projektu, kao i javno dostupni podaci mogu se pronaći na internet stranici <https://www.europeansocialsurvey.org/>.

Grafikon 9. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka i izbornih lista na parlamentarnim izborima 2020. godine (ESS 10 podaci)

Evropsko društveno istraživanje, 9. runda (ESS 9, 2018, godina)

Deveta runda ESS istraživanja u Srbiji je sprovedena tokom 2018. godine, metodom anketiranja licem u lice uz pomoć elektronskog upitnika (CAPI metod), na reprezentativnom uzorku ispitanika/ca, odabranih na osnovu uzorka adresa domaćinstava selekcionisanih metodom slučajnog izbora od strane RZS. Pitanje o glasanju na prethodnim izborima je ovako glasilo: „Za koga ste glasali na parlamentarnim izborima u aprilu 2016. godine?”

Primenjeni upitnik nije uključio skalu autoritarnosti. Međutim, u upitnik je bila uključena Švarcova skala vrednosti (npr. Schwartz, 1992; Pavlović, 2021). Ta skala se sastoji od 21. pitanja. Svako pitanje se sastoji od dve rečenice koje daju opis ličnosti s obzirom na to šta je toj osobi važno. Odgovara se na šestostepenoj skali, gde ispitanik/ca odgovara u kojoj meri taj opis njoj/njemu odgovara.

Na primer:

Tradicija mu je važna. Trudi se da sledi verske običaje ili običaje svoje porodice.

Veoma je nalik meni	Nalik je meni	Donekle je nalik meni	Pomalo je nalik meni	Nije nalik meni	Uopšte nije nalik meni	(Odbija da odgovori)	(Ne zna)
1	2	3	4	5	6	7	8

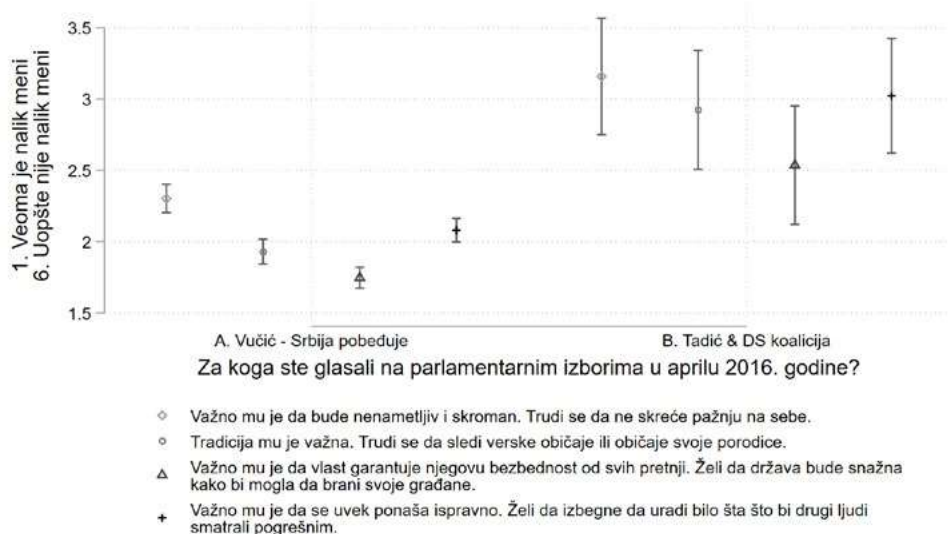
Nekoliko pitanja iz te skale vrednosti mogu da se iskoriste kao indikatori autoritarnosti (kao indikatori subdimenzija autoritarnosti – autoritarne submisivnosti, konvencionalizma, tradicionalizma). Pored gore navedenog pitanja, u indikator autoritarnosti za potrebe ove analize uključeni su i sledeći opisi:

- *Važno mu je da bude nenametljiv i skroman. Trudi se da ne skreće pažnju na sebe.*
- *Važno mu je da vlast garantuje njegovu bezbednost od svih pretnji. Želi da država bude snažna kako bi mogla da brani svoje građane.*
- *Važno mu je da se uvek ponaša ispravno. Želi da izbegne da uradi bilo šta što bi drugi ljudi smatrali pogrešnim.*

Ovaj pristup merenju autoritarne orijentacije odstupa od onog primenjenog u drugim analizama prikazanim u ovom radu. Razlog za uključivanje u ovakve analize je u tome da se problemu povezanosti autoritarnosti i izbornog ponašanja pristupi na metodološki širi način, kroz operacionalizaciju autoritarnog pogleda na svet na jedan drugačiji način. Ovde se radi o varijablama koje predstavljaju apstraktnije vrednosne orijentacije, koje se manje odnose na politički domen nego neki od indikatora političke autoritarnosti, a takođe se razlikuju od koncepta osobine ličnosti iz izvornog modela Adorna i saradnika (Adorno i dr., 1950).

Prevremeni parlamentarni izbori održani aprila 2016. godine su bili karakteristični po relativno niskoj kompetitivnosti. Glavne neizvesnosti su bile oko toga da li će SNS osvojiti apsolutnu većinu u parlamentu i koje opozicione liste će prekoračiti izborni prag. Naravno, sve u kontekstu nefer izbornih uslova, kao što je poznato. Rezultat izbora je bio u skladu sa time: tri liste sa najvećim procentom glasova su sve politički i ideološki međusobno bliske, predvođene SNS-om, SPS-om i SRS-om. Liberalna opozicija je nastupila, kako se to kaže, 'u dve kolone', jedna formirana oko DS-a (nosilac izborne liste beše B. Pajtić), a druga gde je nosilac liste bio Boris Tadić (uključujući SDS, LDP, LSV).

Grafikon 10 prikazuje prosečne vrednosti na indikatorima autoritarne vrednosne orijentacije kod onih koji su glasali za listu predvođenu SNS-om i onih koji su glasali za liste liberalne opozicije. Koalicije formirane oko Borisa Tadića i oko DS-a su prikazane kao jedna kategorija zbog malog broja ispitanika/ca u uzorku koji su glasali/e za te liste, a i zbog njihove slične ideološke orijentacije. Na tim prevremenim izborima, uz prilično nisku izlaznost (56%), te dve izborne liste su osvojile tek nešto više od 11% glasova.

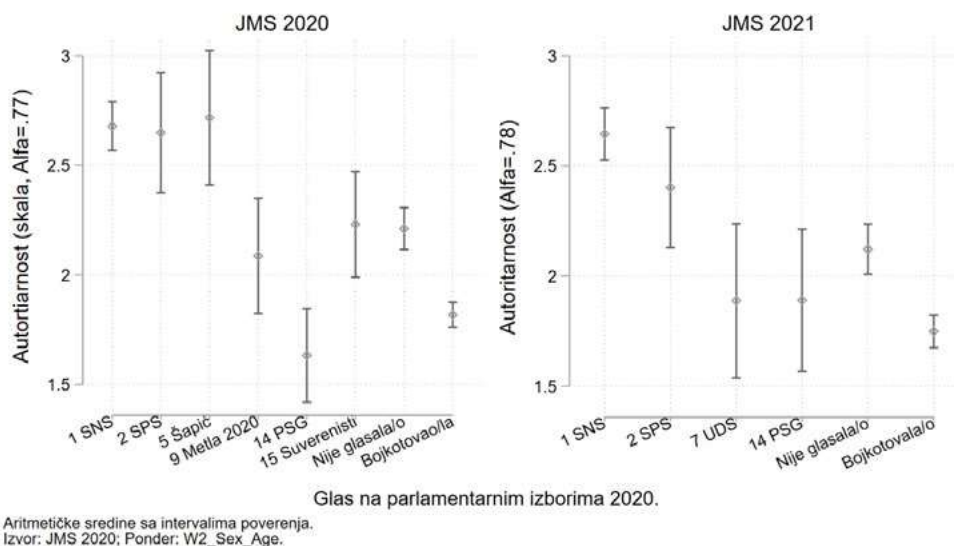
Grafikon 10. Prosečne vrednosti na indikatorima autoritarnosti iz Švarcove skale vrednosnih orijentacija kod glasača i glasačica različitih stranaka na parlamentarnim izborima 1990. godine

I ovi rezultati, kroz drugačiju definiciju autoritarne orijentacije, ukazuju da se radi o dimenziji koja dosledno razlikuje pristalice glavnih političkih tabora u Srbiji. Konvencionalizam, tradicionalizam, submisivnost, kao elementi šire autoritarne orijentacije su značajno više zastupljeni među glasačima/cama liste formirane oko SNS-a, nego među onima koji su podržali dve navedene liste iz tabora liberalne opozicije.

Ranija istraživanja IDN-a – parlamentarni izbori 21. juna 2020. godine

Parlamentarni izbori 2020. godine su pokriveni i sa dve posebne IDN studije – JMS 2020 kao i JMS 2021. Obe studije su bazirane na nezavisnim prigodnim uzorcima, koristeći kombinovane metode regrutacije ispitanika/ca slično kao i JMS 2022/65.

Rezultati proizišli iz ove dve metodološki vrlo slične studije (identične skale autoritarnosti) su vrlo slični i u skladu sa svime do sada prikazanim. Grafikon 11 pokazuje da se na strani relativno više autoritarnosti nalazi prosek glasača SNS-a i SPS-a. Prema rezultatima ankete JMS 2020, tu je bilo i glasačko telo A. Šapića.⁷ Na strani relativno niže prosečne autoritarnosti su oni predstavnici liberalne opozicije koji su učestvovali na izborima – UDS (Ujedinjena demokratska Srbija) i PSG (sa S. Trifunovićem kao nosiocem liste), kao i oni koji su naveli da su bojkotovali te izbore. I ovi rezultati pokazuju da se glasači/ce stranaka Suverenisti i tadašnje koalicije Metla 2020 prema prosečnim skorovima na skali autoritarnosti nalaze oko opšteg proseka.

Grafikon 11. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na parlamentarnim izborima 2020. godine (u dve nezavisne ankete)

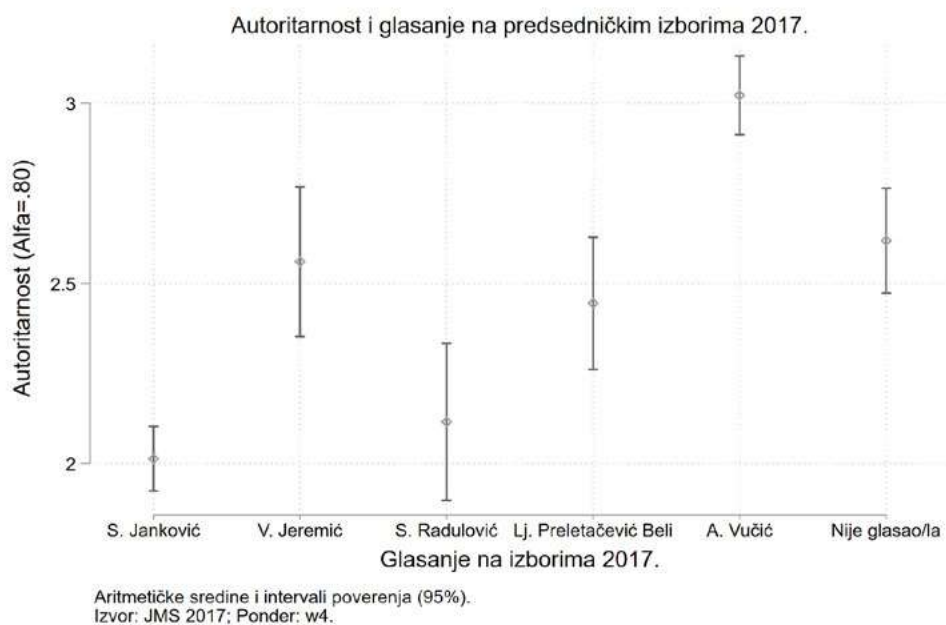
⁷ Prema rezultatima studije ESS 10, kao i prema sećanjima iz studije JMS 2022/65, glasači/ice koji/e su podržali/e A. Šapića su pokazali nešto niži prosečni skor u odnosu na SNS glasače (ali ne i u odnosu na SPS glasače/ice). U svakom slučaju, to glasačko telo se u tom periodu nalazilo bliže autoritarnoj nego liberalnoj strani.

Ovde još treba istaći da su utvrđene statistički značajne razlike između onih koji nisu glasali na tim izborima zbog bojkota i onih koji nisu glasali iz drugih razloga. Ovi drugi su po prosečnom skor na skali autoritarnosti bliski proseku ukupnog uzorka, dok je prosek onih koji su bojkotovali izbore niži i blizak liberalnoj opoziciji.

Ranija istraživanja IDN-a – JMS 2017.

Godine 2017. sprovedeno je prvo istraživanje javnog mnjenja na IDN-ovom imejl panelu. Da ponovimo, radi se o neprobabilističkom panelu koji je poslužio i kao osnova za uzorke u kasnijim IDN istraživanjima gde je to navedeno (u ovom radu se navode onlajn istraživanja JMS 2017, JMS 2020, JMS 2021, JMS 2022/65).

Ta anketa je sprovedena neposredno nakon predsedničkih izbora 2. aprila 2017. godine. Na grafikonu 12 ponavlja se slika viđena na prethodnim stranicama. Glasali koji su podržali kandidata SNS-a A. Vučića pokazuju najviši prosečni skor na skali autoritarnosti, dok su na drugom polu glasali koji su podržali kandidata S. Jankovića iz Pokreta slobodnih građana, kao i glasali S. Radulovića. Relativno niži skorovi su zabeleženi kod glasača nekonvencionalnog kandidata Luke Maksimovića (poznat i kao Preletačević, Beli), te Vuka Jeremića, a takođe i izborni apstinenti.⁸ Uglavnom, rezultati su vrlo bliski rezultatima baziranih na sećanjima ispitanika/ca iz ankete JMS 2022/65, prikazanim ranije.

Grafikon 12. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na predsedničkim izborima 2017. godine

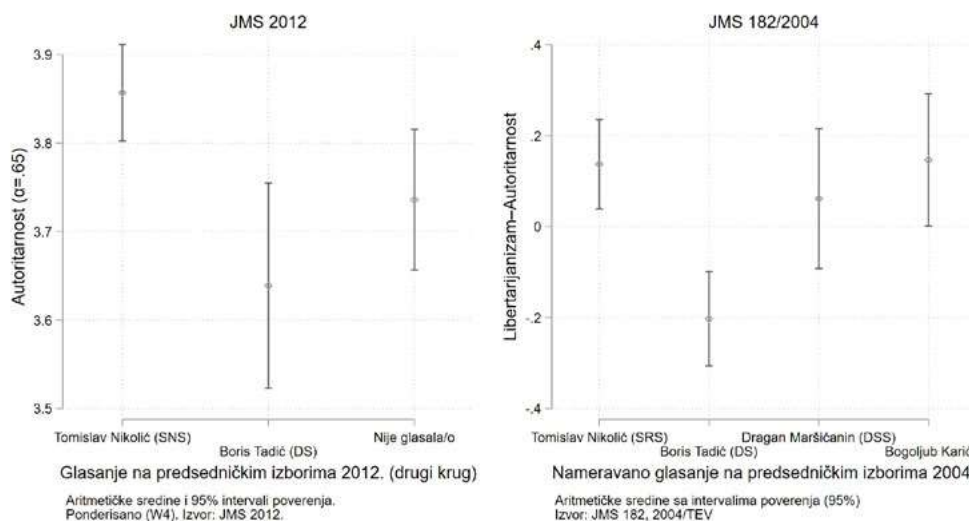
⁸ Ovaj i slični grafikoni ne prikazuju rezultate za sve kandidate/partije, nego samo za one sa dovoljnim brojem ispitanika u uzorku.

Ranija istraživanja IDN-a – JMS 2012. i JMS 182/2004.

U ovom poglavlju prikazujemo zajedno rezultate koji se odnose na izbore održane 2012. godine i one održane 2004. godine. Karakteristično za te izbore je to da je u vreme održavanja istih na vlasti bila koalicija predvođena DS-om i srodnim partijama, istina uz učešće SPS-a. Ovo je važno zbog toga što bi se u tim uslovima moglo očekivati da će prosečni nivo autoritarnosti biti povišen zbog priliva podrške glasača koji su ranije podržavali druge opcije ili nisu učestvovali na izborima. S druge strane, razlike između suprotstavljenih tabora ne bi morale da se smanje, jer se može pretpostaviti da bi oni glasači/ce sa izraženijom autoritarnom orijentacijom bili manje skloni da se priključe partijama liberalnije orijentacije, pa makar one bile na vlasti (mada, očekuje se da će autoritarne osobe vlast sama po sebi privlačiti).

Nakon izbora 2012. godine, istraživači IDN-a su sproveli istraživanje javnog mnjenja tradicionalnom metodom anketiranja licem u lice, na nacionalnom probabilističkom uzorku (CAPI metod). U ovo istraživanje je takođe bila uključena skala autoritarnosti kao i u ranije navedenim IDN anketama (ovaj put skala se sastojala od 6 pitanja).

Na levom panelu grafikona 13 prikazani su rezultati s obzirom na ishod drugog kruga predsedničkih izbora 2012. godine. Glasači koji su podržali kandidata Tomislava Nikolića, ispred koalicije formirane oko SNS-a i SPS-a, pokazali su značajno viši prosečni nivo autoritarnosti u poređenju sa glasačima protivkandidata Borisa Tadića, podržanog od strane DS-a i srodnih partija. Izborni apstinenti i ovde imaju značajno niži prosečni nivo autoritarnosti u poređenju sa kandidatom Nikolićem. Dakle, javlja se očekivana razlika između glavnih političkih tabora i u momentu kada je liberalna politička opcija bila na vlasti, iako je razlika u apsolutnom iznosu manja nego u drugim periodima).⁹

Grafikon 13. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na predsedničkim izborima 2012. i 2004. godine (dve nezavisne)

⁹ Opseg skale primenjene u istraživanju iz 2012. je od 1 do 6, a u kasnijim IDN onlajn anketama uključujući JMS 2022/65 je od 1 do 5.

Rezultati na osnovu istraživanja JMS 182/2004. se odnose na predsedničke izbore održane 13. i 27. juna 2004. godine. Tada je na izborima pobedio Boris Tadić (DS) u drugom krugu sa 54% osvojenih glasova. Važno je napomenuti da ga je u drugom krugu podržao B. Karić, koji je u prvom krugu bio treći, sa 18% glasova. U prvom krugu kandidat sa najvećim procentom osvojenih glasova (oko 31%) je bio Tomislav Nikolić (SRS). Izbore je takođe karakterisala niska izlaznost (48%) i bojkot pojedinih političkih aktera. Na drugom panelu grafikona 13 su prikazani rezultati s obzirom na prvi krug glasanja.¹⁰ Zaključak je jasan i očekivan: najniži prosečni skor je zabeležen kod glasača/ica koji su podržali kandidata liberalne orijentacije. Proseci glasača preostala tri najpopularnija kandidata su svi značajno viši.

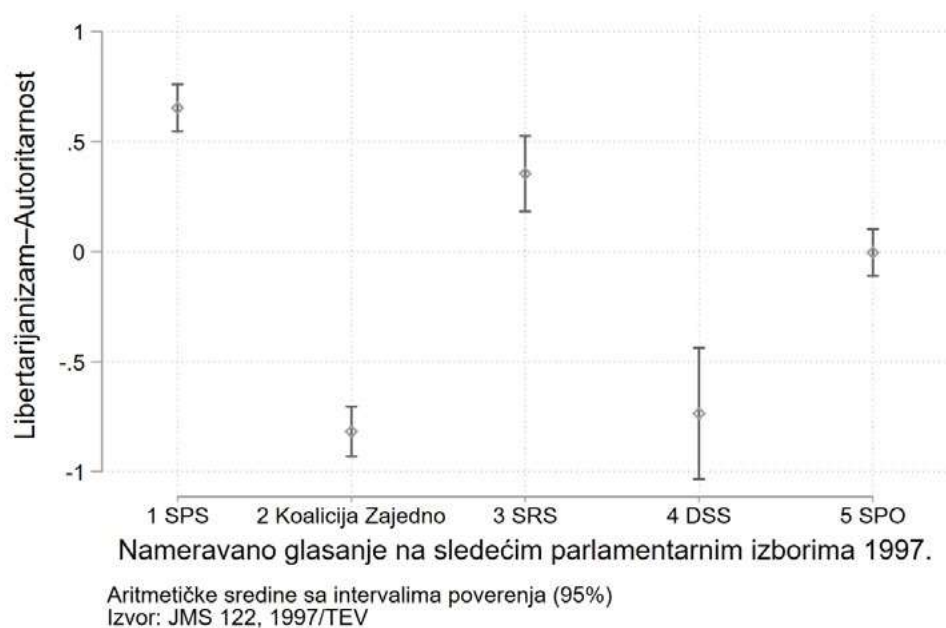
U drugom krugu kandidat B. Tadić je pobedio uz podršku B. Karića. Tu bi bilo interesantno da se vidi da li će liberalni kandidat, čija je stranka na vlasti u vreme izbora i koji je dobio podršku kandidata čije je biračko telo sklonije autoritarnom pogledu na svet, privući nešto autoritarnije glasače, jer se za njih i očekuje da budu skloniji prilaženju taboru koji ima moć. Nažalost, na to ne može da se odgovori, jer je JMS 182/2004. predizborna studija i nije bilo moguće postaviti pitanje o glasanju u drugom krugu.

Ranija istraživanja IDN-a – JMS 122/1997.

Istraživanje JMS 122 je sprovedeno 1997. godine, pre izbora koji su održani 21. septembra te godine. Dakle, radi se u predizornoj studiji i, stoga, o indikatoru izborne namere a ne o izveštaju o glasačkom aktu. Te izbore je najveći deo liberalne opozicije bojkotovao, ali su potencijalni glasači/ce tih stranaka prikazani na grafikonu 14, jer je pitanje postavljeno pre izbora, pre objavljivanja odluke o bojkotu. U uzorku iz ove studije je bilo oko 28% onih koji su izrazili nameru da glasaju za opozicione, liberalne partije (oko 25% za koaliciju Zajedno i još nešto preko 3% za DSS). Stranke sa relativno autoritarnijim biračkim telom su osvojile tada oko 60% glasova.

Autoritarnost je u ovoj anketi – projektu – definisana uz pomoć 5 pitanja. Jasno se vidi da se liberalna i demokratska opozicija značajno razlikuje od glasača SPS-a i SRS-a, pri čemu su glasači SPO-a u prostoru između, ali značajno se razlikujući i od jednog i od drugog pola. Ovde su se radikalni potencijalni glasači/ce već približili/e glasačima/cama SPS-a i udaljili od liberalne opozicije (vidi naredna poglavlja o ranijim izborima). Dakle, jasnije se profilisao autoritarni i nacionalistički karakter te stranke, a faktor novog i nepoznatog, koji je ranije mogao da utiče na relativno niži položaj na dimenziji autoritarnosti koji je zabeležen kod te stranke imao je sve manju ulogu.

¹⁰ U ovoj analizi autoritarnost je operacionalizovana uz pomoć dva pitanja od kojih je jedno poznato – o vaspitanju dece. Ordinata prikazuje standardizovane faktorske skorove.

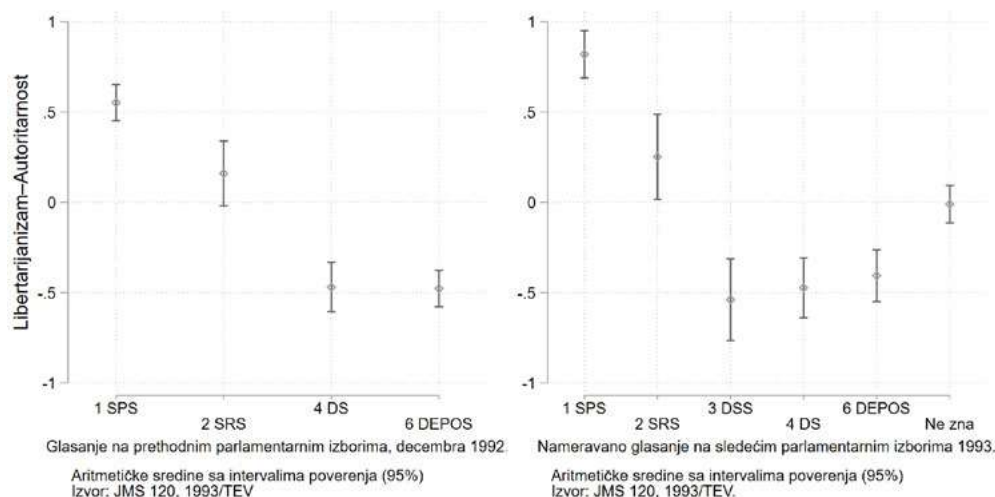
Grafikon 14. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na parlamentarnim izborima 1997. godine

Biračko telo SPO-a takođe ovde postaje autoritarnije nego na ranijim izborima (videti narednih nekoliko grafikona). Prema ovim rezultatima, njihov prosečni skor je na nivou proseka celog uzorka (i prema procenjenom proseku svih koji su nameravali da glasaju te godine). Dakle, ovde se već jasno ocrta polarizacija po dimenziji autoritarnosti koja karakteriše stranački prostor u Srbiji već preko tri decenije.

Ranija istraživanja IDN-a – JMS 120/1993.

U istraživanje JMS 120 iz 1993. godine bilo je uključeno pitanje o izbornoj nameri na dolazećim parlamentarnim izborima te godine, kao i pitanje o glasanju na prethodnim izborima održanim 1992. godine. Autoritarnost je operacionalizovana uz pomoć dva pitanja, a varijabla je predstavljena faktorskim skorovima.

Na oba panela grafikona 15 vidimo da relativno niži prosečni skor na varijabli autoritarnosti karakteriše glasače DS-a, DSS-a, i DEPOS-a, koji je tada bio predvođen od strane SPO-a. Ovde možemo zapaziti da se po visokom prosečnom skoru na skali autoritarnosti ne ističu desničarske i nacionalističke stranke, nego SPS kao 'konzervativna levica'. Glasaci Radikalne stranke su oko tadašnjeg opšteg proseka, dok je SPO/DEPOS na istom nivou kao i druge stranke tadašnje 'demokratske opozicije'.

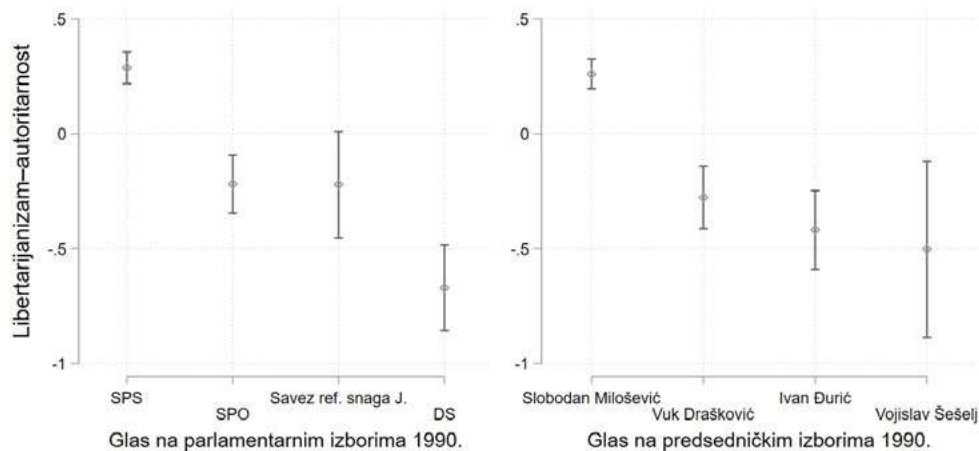
Grafikon 15. Prosečne vrednosti na skali autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na parlamentarnim izborima 1992. godine

Ranija istraživanja IDN-a – JMS 117/1990.

Konačno, stižemo i do samog početka višepartijskih izbora. Istraživanje JMS 117 sadrži pitanja o glasanju na parlamentarnim i predsedničkim izborima održanim 1990. godine. U upitnik je bila uključena i skala autoritarnosti – libertarijanizma od 5 pitanja, ovde kodiranih prema modelu usvojenom u okviru projekta *The True European Voter*¹¹ (nekoliko pitanja istih ili sličnih kao u skali koju IDN koristi u novijim istraživanjima). Na ordinati na grafikonu 16 je skala sa faktorskim skorovima, gde viši skor ukazuje na viši nivo autoritarne orijentacije.

Prema prikazanim rezultatima, distribucija prosečnih skorova je vrlo slična kad se posmatraju odgovori u vezi sa predsedničkim i parlamentarnim izborima. Po visokom prosečnom skorov jasno se izdvajaju glasači SPS-a. Prosečni skorovi svih ostalih glavnih aktera tih izbora se nalaze ispod opšteg proseka (skor 0 na ordinati; 'opšti prosek' uključuje i one koji nisu učestvovali na tim izborima). Dakle, svi izazivači tadašnje vlasti su u proseku reprezentovali manje autoritarni segment srpske populacije. Ipak, izvesna diferencijacija može da se zapazi u tom segmentu. Naime, tadašnji glasači i glasačice Demokratske stranke na parlamentarnim izborima se izdvajaju po nižem prosečnom nivou autoritarne orijentacije i u poređenju sa glasačima/cama Srpskog pokreta obnove (tada izrazito nacionalističke orijentacije), kao i sa glasačima/cama Saveza reformskih snaga Jugoslavije, koji je predstavljao umerenu reformističku perspektivu.

¹¹ Za više detalja o ovom projektu, vidi Schmitt (2021).

Aritmetičke sredine sa intervalima poverenja (95%)
Izvor: JMS 117, 1990/TEV

Grafikon 16. Prosečne vrednosti na dimenziji autoritarnosti kod glasača i glasačica različitih stranaka na izborima 1990. godine

Slična slika se dobija i kada se pregledaju rezultati za predsedničke izbore. Opet svi izazivački kandidati su bili podržani od strane glasačica relativno manje autoritarne orijentacije. Ivan Đurić, tada podržan od strane više stranaka liberalne orijentacije, podržan je i od glasača čiji se prosečni skorovi ne razlikuju od onih koje pokazuju birači/ce koji su podržali V. Draškovića ili V. Šešelja. To je, u stvari, nalaz koji najviše odstupa od uobičajenih nalaza u vezi sa kasnijim izborima. Ovde vidimo da se još nije pojavila diferencijacija između više liberalno i više nacionalistički ili nacionalno orijentisanih birača. Verovatno je tu značajna uloga faktora promene političkog sistema kada su sve nove partije delovale kao nešto novo, nepoznato i potencijalno preteće iz ugla konvencionalizma i generalizovane podrške vlasti karakteristične za viši nivo autoritarne orijentacije.

U kasnijem periodu, posebno tokom poslednje decenije, izrazitije se javlja i diferencijacija između glasača/ica koji podržavaju autoritarno-desničarske i nacionalističke aktere i onih koji podržavaju stranke umerenije ili demokratske nacionalne desnice.

Diskusija i zaključci

U ovom radu se pošlo od pitanja: Koje to promene, ili njihovo odsustvo, mogu da se zapaze u vezi sa izbornim opredeljivanjem tokom prethodne trideset dve godine? Imajući u vidu rezultate pojedinih istraživanja objavljenih tokom prethodne tri decenije, izneta je hipoteza da u jednoj stvari *nije* došlo do promene, a to je uloga autoritarnosti u diferenciranju glavnih suprotstavljenih političkih tabora u Srbiji.

Pošto se postojeća istraživanja odnose na pojedinačne analize u vezi sa specifičnim periodima, sprovedene primenjujući različite metode i koristeći različite koncepte i teorijske interpretacije, nije moguće doneti jedinstveni zaključak o ulozi individualne autoritarnosti u glasačkom opredeljivanju. Ne postoji nijedan rad koji bi na sistematski način proverio

validnost te teze kroz ceo period obnovljene višepartijnosti u Srbiji. To jest, nije postojao do sada. Zbog toga je pred ovde prikazanu analizu postavljen zadatak da se iznese iscrpan pregled empirijske zasnovanosti teze o značaju dimenzije autoritarnosti za diferencijaciju glasača i glasačica najvažnijih političkih stranka u Srbiji tokom prethodne tri decenije.

Da bi se realizovao taj zadatak, analizirani su podaci iz devet istraživanja koje je sproveo IDN i dva istraživanja koja su sprovedena u okviru ESS projekta, u kojima je IDN takođe jedan od učesnika. Analizirani su podaci bazirani na prisećanju ispitanika/ca o tome kako su glasali u ranijim periodima, kao i podaci prikupljeni neposredno pre ili nakon određenih izbora. Analizirani podaci se odnose na 12 izbora, a sprovedeno je ukupno dvadeset dve pojedinačne analize, od kojih se 9 odnosi na predsedničke a 11 na parlamentarne izbore (pojedini izbori su bili predmet više analiza). Pri tome su još analizirani i rezultati s obzirom na partijsku identifikaciju i na stav prema protestima 1996. godine.

U svim analizama ključna varijabla je autoritarnost, ali operacionalizovana na više načina. Najčešće se radi o skupu ('skali'), od nekoliko pitanja (tipično 3 do 6) koja se mogu dovesti u vezu sa izvornom operacionalizacijom autoritarne orijentacije Adorna i saradnika (1950), kao i sa kasnijim uticajnim modelima (npr. Altemeyer, 1996). U jednoj studiji je kao mera autoritarne orijentacije poslužio skup od 5 pitanja iz Švarcove skale opštih vrednosnih orijentacija. Ta neujednačenost u merenju autoritarne orijentacije bi se mogla uzeti kao metodološka manjkavost prikazanih analiza. Ona sa druge strane može da se posmatra kao svedočanstvo da je generalni zaključak o povezanosti te orijentacije i izbornih preferencija u Srbiji robustan i ne zavisi od detalja specifičnih pristupa merenju autoritarnosti.

Iako je u radu prikazan priličan broj analiza, opšti nalaz je lako rezimirati. Sa jedne strane, istraživačko pitanje je jednostavno – da li povezanost između autoritarne orijentacije i izbornih preferencija koje su identifikovane u nekim ranijim radovima predstavlja generalnu karakteristiku diferencijacije stranačke podrške u Srbiji tokom poslednje tri decenije? Sa druge strane, nalazi su jednolični – glasači stranaka koje karakteriše tradicionalizam, konzervativizam, nacionalna orijentacija a često i otpor demokratizaciji društva, generalno pokazuju natprosečno visoke skorove na merama autoritarnosti. Glasači i glasačice koji podržavaju stranke socijalno-liberalne i demokratske orijentacije generalno se odlikuju nižim prosečnom skorovima. Izborni apstinenti (osim kada su među njima i oni koji bojkotuju izbore), kao i glasači stranaka umerene i demokratske desnice, takođe su oko nacionalnog proseka.

Izvesna evolucija ovog odnosa je zabeležena u prvim godinama novog višestranačja. Naime, u tom periodu, posebno na prvim izborima 1990, stranke nacionalističke orijentacije (SPO i SRS) su okupljale glasače sa relativno niskim skorovima na skali autoritarnosti, slično kao i građanski orijentisane partije (DS). Verovatno se tu radi o uticaju konzervativizma i konvencionalizma, što se tada ispoljavalo kao privrženost poznatom SPS-u. Ipak, ubrzo se očekivani odnos autoritarnosti i partijskih preferencija ustalio, tako da partije sa nacionalističkom agendom generalno privlače glasače relativno više autoritarnosti.

Koje su implikacije ovih rezultata? Polarizacija oko dimenzije autoritarnosti može da pomogne u razumevanju stabilnosti stranačke konfiguracije u Srbiji, uprkos kontinuiranom nastajanju novih i nestajanju i transformaciji postojećih partija. Ovakva konfiguracija takođe daje mogućnost spekulacijama o tome kako bi moglo doći do radikalnije političke promene u Srbiji. Pošto se individualne dispozicije teže i sporije menjaju, jedna od mogućnosti je promena dimenzije oko koje se politička polarizacija konstituše. Recimo, ukoliko bi ekonomska

dimenzija prevagnula, moglo bi doći do podele po tradicionalnoj dimenziji levice–desnice (iako je i ta dimenzija često slabije ili jače povezana sa dimenzijom autoritarnosti).

Ovi rezultati su značajni i zbog toga što ističu važnost političke psihologije za razumevanje političkog ponašanja. Sa jedne strane, važno je obratiti pažnju na subjektivne, psihološke faktore koji utiču na formiranje političkih preferencija i o kojima govori socijalnopsihološka literatura – od osećanja ugroženosti koje mobilise autoritarne tendencije (npr. Cohrs & Ibler, 2009; Feldman & Stenner, 1997), pa do uloge bazičnijih osobina ličnosti u formiranju autoritarne orijentacije, a time i šireg pogleda na politički svet (npr. Ludeke & Krueger, 2013; Heaven & Bucci, 2001).

S druge strane, istraživači su odavno ukazivali na to da autoritarna orijentacija ima ne samo personalne korene nego da je ukorenjena i u socijalni milje (Lipset, 1959; Gabennesch, 1972; Rot & Havelka, 1973). Zbog toga je i dalje važno u istraživanjima uzimati u obzir i varijable socijalnog konteksta. U mnogim istraživanjima, posebno se ističe uloga obrazovanja (npr. Pavlović i dr., 2019), međutim, svakako bi bilo preporučljivo da se ide dalje ka razvoju potpunijeg 'levka kauzalnosti', da pozajmimo rečnik Mičigenske škole.

I na kraju, politikologija može da ukaže na politički kontekst koji pogoduje političkoj mobilizaciji autoritarnih tendencija, kao i na faktore koji mogu da umanje njihov značaj, da se polarizacija smanji i zasniva manje na sukobu nesamerljivih pogleda na svet, a više na konstruktivnijem pristupu rešavanju društvenih, ekonomskih i političkih pitanja. Ovi nalazi su bitni i za one koji se bave pitanjem unapređenja demokratskog karaktera političke kulture u Srbiji. Čini se da rezultati sugerišu da taj proces neće ići bez teškoća ni u bližoj budućnosti, jer autoritarnost implicira lakše prihvatanje nedemokratskih alternativa u politici.

LITERATURA

- Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson D. & Sanford, R. (1950). *The authoritarian personality*. New York, NY: Harper & Row.
- Altemeyer, B. (1996). *The authoritarian specter*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Antunes, R. (2010). Theoretical models of voting behaviour. *Exedra*, 4(1), 145–70.
- Bartels, L. M. (2010). The study of electoral behavior. In: J. Leighley (Ed.), *The Oxford handbook of American elections and political behavior* (pp. 239–261). Oxford: Oxford University Press.
- Cohrs, J. C. & Ibler, S. (2009). Authoritarianism, threat, and prejudice: An analysis of mediation and moderation. *Basic and applied social psychology*, 31(1), 81–94.
- Feldman, S. & Stenner, K. (1997). Perceived threat and authoritarianism. *Political Psychology*, 18(4), 741–770.
- Flanagan, S. C. & Lee, A. R. (2003). The new politics, culture wars, and the authoritarian-libertarian value change in advanced industrial democracies. *Comparative Political Studies*, 36(3), 235–270.
- Gabennesch, H. (1972). Authoritarianism as world view. *American Journal of Sociology*, 77(5), 857–875.
- Heaven, P. C. & Bucci, S. (2001). Right-wing authoritarianism, social dominance orientation and personality: An analysis using the IPIP measure. *European Journal of Personality*, 15(1), 49–56.
- Inglehart, R. (1990). *Culture shift in advanced industrial society*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R. & Flanagan, S. C. (1987). Value change in industrial societies. *American Political Science Review*, 81(4), 1289–1319.

- Jakšić, I. & Kovačević, D. (2022). Struktura i prediktori stranačkih evaluacija za vreme izbora 2022. godine u Srbiji. *Politički život: časopis za analizu politike*, 23, 71–100. https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.5
- Jarmakowski, T. & Radkiewicz, P. (2021). Why do immigrants make us more authoritarian? The impact of direct and normative threat to social order from outgroupers on ingroup authoritarianism. *Basic and Applied Social Psychology*, 43(6), 354–365.
- Kriesi, H. (1998). The transformation of cleavage politics: The 1997 Stein Rokkan lecture. *European journal of political research*, 33(2), 165–185.
- Kriesi, H. (2010). Restructuration of partisan politics and the emergence of a new cleavage based on values. *West European Politics*, 33(3), 673–685.
- Kuzmanović, B. (2010). Autoritarnost – vapaj za jakim i pouzdanim vođama i disciplinom. In: S. Mihailović (Ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju – istraživanje javnog mnjenja tranzicije* (str. 87–103). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Lipset, S. M. (1959). Democracy and working-class authoritarianism. *American Sociological Review*, 24(4), 482–501.
- Ludeke, S. G. & Krueger, R. F. (2013). Authoritarianism as a personality trait: Evidence from a longitudinal behavior genetic study. *Personality and Individual Differences*, 55(5), 480–484.
- Mihailović, S. (1991). Izbori '90: mnjenje građana Srbije. U: S. Mihailović & V. Goati (Ur.), *Od izbornih rituala do slobodnih izbora: sondaža javnog mnjenja uoči prvih višestranačkih izbora u Srbiji* (str. 27–126). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Mihailović, S. (2006). Vrednosne orijentacija stranačkih pristalica. U: Z. Lutovac (Ur.), *Demokratija u političkim strankama Srbije* (str. 143–168). Beograd: Institut društvenih nauka & Friedrich Ebert Stiftung.
- Milivojević, B. (2022). Prediktori glasanja za Srpsku naprednu stranku. *Politički život: časopis za analizu politike*, 22, 37–49. https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.22.3
- Napier, J. L. & Jost, J. T. (2008). The antidemocratic personality” revisited: A cross-national investigation of working-class authoritarianism. *Journal of Social issues*, 64(3), 595–617.
- Pantić, D. (2002). Vrednosti birača pre i posle demokratskog preokreta 2000. godine. U: V. Goati (Ur.), *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000. godine* (str. 79–130). Beograd: Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung.
- Pantić, D. (2003). Kulturno-vrednosni rascepi kao determinante partijskog pregrupisanja u Srbiji. U: J. Komšić, Z. Slavujević & D. Pantić (Ur.), *Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji* (str. 95–128). Beograd: Institut društvenih nauka & Friedrich Ebert Stiftung.
- Pantić, D. & Pavlović, Z. (2009). *Political culture of voters in Serbia*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Pavlović, Z. (2017). *Ogledi o političkoj kulturi*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Pavlović, Z. (2021). *Psihologija vrednosti*. Beograd: Institut za psihologiju.
- Pavlović, Z., Todosijević, B. & Komar, O. (2019). Education, authoritarianism, and party preference in the Balkans. *Problems of Post-Communism*, 66(6), 402–417.
- Pless, A., Tromp, P. & Houtman, D. (2020). The “New” Cultural Cleavage in Western Europe: A Coalescence of Religious and Secular Value Divides?. *Politics and Religion*, 13(3), 445–464.
- Rot, N. & Havelka, N. (1973). *Nacionalna vezanost i vrednosti kod srednjoškolske omladine*. Beograd: Institut za psihologiju & Institut društvenih nauka.
- Schmitt, H. (2021). *The True European Voter*. GESIS Data Archive, Cologne. ZA5054 Data file Version 1.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13601>
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In: M. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (pp. 1–65). San Diego, CA: Academic Press. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60281-6](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6)
- Stubager, R. (2008). Education effects on authoritarian-libertarian values: a question of socialization. *British Journal of Sociology*, 59(2), 327–350.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.644:324]:159.923.072(497.11)(082)
316.653(497.11)(082)
321.7(497.11)(082)

DEMOKRATSKE promene u Srbiji : Stavovi građana i građanki o demokratskoj transformaciji Srbije u protekle tri decenije / urednici Milica Joković Pantelić, Goran Bašić. – Beograd : Institut društvenih nauka, 2023 ([Beograd] : [RIC grafičkog inženjerstva TMF]). – 223 str. : graf. prikazi, tabele ; 24 cm. – (Edicija Istraživanja / [Institut društvenih nauka])

Tiraž 150. – Str. 7–8: Reči urednika / Milica Joković Pantelić, Goran Bašić. – Bibliografija uz svaki rad. – Abstracts.

ISBN 978-86-7093-265-4

- а) Јавно мњење – Србија – Зборници
- б) Друштвени ставови – Србија – Зборници
- в) Демократија – Србија – Зборници

COBISS.SR-ID 125269769